

De maatschappij is geen tekst en ook geen ding

Laat ik proberen het zo kort mogelijk te houden. Ik zal het daarom niet hebben over de civilisatietheorie, want Nijhof gaat daar inhoudelijk niet op in. Evenmin zal ik reageren op wat Nijhof opnieuw over 'Eliaanse historisch-sociologen' te berde brengt (paragraaf 1.7): nieuwe argumenten heb ik daar niet kunnen vinden en ik zou de passages hierover in mijn oorspronkelijke kritiek (p. 92) dan ook eenvoudigweg kunnen herhalen.¹ Ik ga ook niet uiteenzetten waarom Max Weber echt niet als een tekstsocioloog in de Nijhof-achtige zin kan worden beschouwd, ook niet in *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*; wat ik daarover in mijn eerdere stuk schreef lijkt mij afdoende (zie p. 95 en p. 103, noot 7) en mag trouwens in grote trekken bij sociologen bekend worden verondersteld.

Terzake dus. Het is verheugend en het valt in Nijhof te waarderen dat hij op enkele punten zijn mening herziet. Hij erkent nu dat ook tekstsociologen niet ontkomen aan interpretatie. Ook geeft hij toe dat van een dilemma tussen beschrijving en interpretatie geen sprake hoeft te zijn. Daarmee vervalst zijn oorspronkelijke argumentatie tegen 'Eliaanse historisch-sociologen' voor een groot deel, maar helaas heeft dat niet geleid tot fundamentele wijzigingen in zijn positie. Integendeel, Nijhof blijft nadrukkelijk vasthouden aan zijn voorkeur voor 'teksten' of 'talige uitingen' als niet alleen een legitiem object van sociologische studie, maar als het *enige* legitieme terrein van sociologische studie, waartoe *alle* sociologen zich zouden moeten beperken. De argumentatie voor dit gedurfde standpunt vind ik opnieuw niet sterk, en bovendien op tal van punten onduidelijk. Maar alvorens daar enigszins systematisch op in te gaan, zal ik enkele misverstanden uit de weg proberen te ruimen.

Nogmaals beschrijving en interpretatie

Nijhof zet in de eerste paragraaf van zijn antwoord (in 1.2 en 1.3) uiteen dat zuivere beschrijving als onmiddellijke reflectie van de werkelijkheid niet bestaat, omdat de keuze van bepaalde woorden al een bepaalde interpretatie behelst. Daar ben ik het mee eens. Sterker, het is wat ik in mijn kritiek op Nijhof betoogde. Pure, interpretatieloze beschrijving is 'niet mogelijk', schreef ik, 'omdat beschrijving altijd tenminste selectie, afbakening en ordening door middel van woorden inhoudt, en daarmee nooit een directe weerspiegeling van de werkelijkheid is' (p. 91). Prettig dat Nijhof nu ongeveer hetzelfde beweert, maar onduidelijk is tegen wie en wat hij zich dan eigenlijk richt. Het lijkt erop dat hij stuivertje wil wisselen: niet hij maar ik zou geloven in beschrijving als directe en onbetwistbare weergave van de werkelijkheid. Om die indruk te wekken, moet hij mijn woorden gedeeltelijk verdraaien: ik zou menen dat volledig interpretatieloze beschrijving 'in de praktijk bijna nooit te bereiken' is ('bijna' moet hier geschrappt worden); ik zou het probleem van beschrijving en interpretatie terugbrengen tot 'een pragmatisch probleem' (integendeel, ik stel het op pp. 91-92 principieel aan de orde); ik zou gesteld hebben dat beschrijving 'in uitzonderingsgevallen' mogelijk is (nergens in mijn stuk heb ik dat beweerd). Omdat mijn betoog blijkbaar ingewikkelder is dan ik dacht, althans voor Nijhof, zal ik nog een poging wagen.

Wat mensen waarnemen, en wat zij daarvan in woorden meedelen, is nooit een zuivere, letterlijke, onbetwistbare, objectieve afbeelding of weerspiegeling van de werkelijkheid. In die zin is Beschrijving (voortaan met hoofdletter) onmogelijk. Anders gezegd, iedere uitspraak over de werkelijkheid behelst een interpretatie. Wel kunnen we een onderscheid maken naar de *mate* waarin uitspraken verwijzen naar empirische waarnemingen. Voor uitspraken die in relatief hoge mate bij waarnemingen aansluiten kunnen we de term 'beschrijving' (kleine letter) gebruiken, voor meer speculatieve uitspraken de term 'interpretatie'. Tussen 'beschrijving' en 'interpretatie' in deze relatieve en graduele zin is nergens een grens te trekken. Kortom: Beschrijving-met-hoofdletter, in absolute zin, is onmogelijk; beschrijving-met-kleine-letter, in graduele, relatieve zin is wel mogelijk, en niet alleen in 'uitzonderingsgevallen'. Het graduele onderscheid tussen beschrijving en interpretatie, anders gezegd tussen waarnemingsuitspraken en theoretische uitspraken, impliceert dat beide steeds voor kritiek vatbaar zijn; ook sterk descriptieve beweringen

liggen niet als onomstotelijke waarheden vast, maar zijn herzienbaar. Dat is een belangrijk inzicht, omdat het afrekenet met de illusie dat een wetenschap vanuit een nulpunt van zuivere waarneming en zuivere descriptie zou kunnen worden opgebouwd. Nijhof koestert die illusie nog steeds.

Het graduele onderscheid tussen beschrijving en interpretatie hangt in de praktijk af van sociale conventies; zo kan een uitspraak in sterkere mate als beschrijvend gelden naarmate de consensus over de empirische inhoud van de daarin gehanteerde begrippen groter is. Als Nijhof nu (in 1.1) stelt dat mijn definitie en voorbeelden van 'beschrijving' (kleine letter) verwijzen naar sociale processen, dan heeft hij daarin volkomen gelijk: dat was ook de bedoeling. 'Wat in deze zin als beschrijving en wat als interpretatie geldt is zelf omstreden en kan in de loop van de tijd veranderen', schreef ik, en om dat te illustreren gaf ik vervolgens o.a. als voorbeeld de uitspraak 'de aarde draait om de zon'. Ik voerde dat voorbeeld dus niet op als een voor mij vanzelfsprekende evidentie, zoals Nijhof suggereert, waarmee ik mijn geloof in de natuurwetenschap tot uitdrukking zou brengen.

Iets dergelijks kan ook gezegd worden van het door Nijhof liefst vier keer aangehaalde voorbeeld 'In Nederlanden woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen'. Het sterk descriptieve karakter van deze uitspraak zit hem niet in de eventuele juistheid ervan, maar in het relatief directe en duidelijke verband met empirische waarnemingen. Als ik dus zeg dat zo'n uitspraak in hoge mate beschrijvend is, zeg ik nog niet dat hij waar is, en een verwijzing naar enig 'geloof' dat ik zou bezitten is hier derhalve wederom misplaatst. Overigens moet ik bekennen dat ik wel denk dat de aangehaalde uitspraak juist is. Daarin is Nijhof het dan met mij eens, blijkens zijn ontkennende antwoord op de vraag of de bewering 'onwaar' is (paragraaf 3).²

De keuze van woorden, schrijft Nijhof (1.2), 'is in principe arbitrair', en hij illustreert dat door in de boven aangehaalde uitspraak 'mensen' te vervangen door 'blanken'. 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen blanken', dat kun je toch ook zeggen? Zeker. Dat betekent alleen niet hetzelfde. Je kunt ook zeggen: 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen negers', of: 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen bejaarden'. Alleen, ook Gerhard Nijhof zal van de laatste twee uitspraken niet zeggen dat ze waar zijn. De keuze van woorden is *niet* arbitrair, juist omdat woorden sociaal bepaalde, conventionele betekenissen hebben waaraan degenen die de woorden hanteren zich niet zomaar kunnen

onttrekken.

Desalniettemin, op een wezenlijk punt lijken Nijhof en ik het in eerste instantie - tot paragraaf 1.6 - eens te zijn: de werkelijkheid doet zich niet zomaar als gegeven aan ons voor en is niet simpelweg objectief te beschrijven. Daarmee komt de tweedeling, de 'grootste scheiding' die Nijhof aanbrengt tussen beschrijvende en interpretatieve sociologen, tussen realisten en constructionisten (1.4) op losse schroeven te staan. Of liever gezegd, ik denk dat wel van zo'n tweedeling gesproken kan worden (mijn kritiek op 'het constructionisme' ging daar ook van uit), maar dat Nijhofs omschrijving van beide 'kampen' onduidelijk en misleidend is. Ik kan mij zelf tenminste niet vinden in de omschrijving van de eerste richting, waar ik volgens Nijhof toch bij zou moeten horen. En kan Nijhof zichzelf eigenlijk wel herkennen in de omschrijving van de andere richting? Hij gebruikt daarvoor een citaat van Garfinkel, die hij in zijn vorige stuk juist aanviel als iemand die net als de meeste andere sociologen zou 'kiezen voor interpretatie' (p. 72). In dat citaat valt de uitdrukking 'organized activities of everyday life' op, die verder nergens terugkeert. Onduidelijk blijft, hoe deze 'organized activities of everyday life' zich verhouden tot 'teksten' en 'talige betekenissen'.

Interpretatie, taal en betekenis

Waarin Nijhof en ik van mening verschillen wordt pas goed duidelijk vanaf de eerste zin van paragraaf 1.6: 'Deze talige betekenisproductie nu is de enige vorm van betekenisproductie die te beschrijven is'. Het blijkt dat Nijhof blijft vasthouden aan een strakke dichotomie van beschrijving versus interpretatie; dat hij ook nu nog van mening is - zij het met enige relativering - dat Beschrijving in absolute zin mogelijk is, mits men zich beperkt tot 'talige betekenisproductie'; en dat buiten dat terrein slechts willekeur kan heersen. Op mijn argumenten daartegen gaat hij nauwelijks in. Zo blijkt mijn met verschillende voorbeelden geadstrueerde betoog (pp. 93-96) dat 'lokale betekenissen', wij-perspectieven of taaluitingen geenszins een geprivilegieerde positie hebben als het op beschrijven aankomt, niet aan Nijhof besteed te zijn.

Nijhof noemt nu één nieuw argument ten gunste van zijn stellingname: taaluitingen zijn letterlijk te beschrijven, omdat je ze kunt *overschrijven*. Dat kan, inderdaad. Tegenwoordig zijn daar zelfs co-

pieerapparaten voor, die deze taak aanzienlijk vereenvoudigen. Voor gesproken woorden (die Nijhof, als ik hem goed begrijp, ook tot het objectgebied van de 'tekstsociologie' wil rekenen) is er bandopname-apparatuur, al vereist het meer dan 'overschrijven' om de aldus vastgelegde klanken vervolgens op schrift te stellen (zeker als men ook intonaties, pauzes e.d. wil registreren - iedere beoefenaar van 'conversatie-analyse' weet hoe lastig dat is). Maar afgezien daarvan: het mechanisch en naar willekeur reproduceren van geschreven of gesproken woorden is natuurlijk nog geen wetenschappelijk onderzoek. Dat begint pas, als de woorden vanuit een bepaalde vraagstelling worden onderzocht, en daarmee begint het probleem van de selectie, en daarmee begint ook de interpretatie. Het selectieprobleem is des te groter gezien de enorme variëteit van taaluitingen. Problemen van interpretatie zijn dus niet een bijkomende complicatie, zoals Nijhof nu toegeeft, maar inherent aan iedere fase van het onderzoek (óók dit soort onderzoek), vanaf de formulering van de vraagstelling tot en met de conclusies.

Interpretatieproblemen doen zich bij uitstek voor wanneer men iets wil zeggen over de inhoud van geschreven of gesproken 'teksten', m.a.w. wanneer men de *betekenissen* ervan wil achterhalen. Een taal bestaat uit klanken, geluiden die mensen met behulp van mond en stembanden voortbrengen, en men moet een langdurig leerproces hebben doorgemaakt om iets van de betekenissen van die klanken te begrijpen. Geschreven teksten zijn lijntjes op papier (of in steen, of op een beeldscherm), en men moet o.a. hebben leren 'lezen' - een woord dat Nijhof zelf als synoniem voor 'interpreteren' gebruikt - om ze als zinvolle mededelingen te begrijpen. Niet alleen de onderzochten interpreteren voortdurend, ook de onderzoeker moet dat doen.

De betekenis van een 'talige handeling' valt niet samen met die handeling; de klanken die we woorden noemen hebben in een bepaalde context een bepaalde betekenis, maar *zijn* op zichzelf nog geen betekenis. Door taaluitingen te registreren zijn dan ook nog geen betekenissen beschreven. Ik kan een Chinese tekst overschrijven en aan Nederlanders het resultaat van mijn copieerarbeid voorleggen, maar daarmee heb ik nog geen betekenissen overgedragen; daarvoor is nodig dat ik de inhoud van de tekst tot mij neem, begrijp wat ermee wordt bedoeld, en deze betekenissen vervolgens weergeef in de Nederlandse taal. Betekenissen verwijzen naar opvattingen, voorstellingen, intenties, 'geestelijke' processen die niet direct waarneembaar, niet mechanisch registreerbaar zijn. Betekenissen worden

afgeleid uit en verondersteld bij waarneembare gedragingen (waaronder zowel verbale als niet-verbale handelingen) en de waarneembare resultaten daarvan (waaronder geschreven teksten, maar ook materiële voorwerpen).³ Het onderkennen van betekenissen is wat Weber en anderen *Verstehen* hebben genoemd.

Nijhofs stelregel dat de betekenis van een uitspraak ligt in 'de volgende uitspraak' is te beschouwen als een wanhopige poging om aan het interpretatieprobleem te ontkomen, een objectivistische pseudo-oplossing die hem merkwaardig dicht bij een extreem behaviorisme brengt.⁴ 'Vaak is niet zeker of een volgende uitspraak als een lezing van een voorafgaande kan worden beschouwd', erkent hij nu. Daarnaast kan worden toegevoegd, dat een 'volgende uitspraak' niet altijd vindbaar is en dat vaak niet duidelijk is wat als zodanig kan gelden. Maar zelfs als al die moeilijkheden zich niet voordoen, wil dat niet zeggen dat de betekenis van de desbetreffende uitspraak volledig geïndiceerd wordt door de daaropvolgende uitspraak: de toehoorder of lezer zal in zijn reactie in het algemeen slechts een beperkt deel van zijn betekenistoekenning verwoorden, en deze kan verschillen van de betekenis die de spreker of schrijver zelf aan zijn uitspraak toekent. Bovendien, als de betekenis van een uitspraak ligt in de volgende uitspraak, wat is dan de betekenis van die volgende uitspraak? Ligt die in de daar weer op volgende uitspraak? Zo kunnen we doorgaan: in de taal zelf als reeks van klanken of lettertekens is uiteindelijk geen antwoord op de vraag naar de betekenis te vinden.

Taal, betekenis en context

Het probleem van het achterhalen van betekenissen heeft alles te maken met 'de context'. Nijhof signaleert, terecht, als een van mijn kritiekpunten dat hij de context van de bestudeerde taaluitingen en dan speciaal de niet-talige context verwaarloost (paragraaf 3), maar op mijn argumenten voor die kritiek (pp. 98-100) gaat hij, alweer, niet in. Toch roer ik in dit verband een fundamenteel punt aan: voor het begrijpen van teksten, schrijf ik, 'is het noodzakelijk enige kennis te hebben van datgene waarnaar in de teksten verwezen wordt, en naarmate die kennis groter is, zal men meer van de tekst kunnen begrijpen' (p. 99).

Een uitspraak verwijst naar iets anders - bijvoorbeeld een activiteit, een emotie, een materieel object - en de betekenis ervan is alleen te onderkennen door weet te hebben van datgene waar de uitspraak

aan refereert. Anders gezegd, *voor het begrijpen van taaluitingen is het noodzakelijk kennis te hebben van de niet-talige context waar de taaluitingen naar verwijzen*. Dit geldt al voor de eenvoudigste mededelingen: 'ik ben vandaag wezen vissen', 'hij heeft gisteren gevoetbald', 'zij woont in een flat', 'ik had een lekke band' - wie geen notie heeft van de activiteiten (vissen, voetballen) en objecten (flat, band) waar deze beweringen op slaan, kan ze met geen mogelijkheid begrijpen. Iedere semantiek heeft betrekking op de relaties tussen taal en 'omgeving' - waaronder zowel menselijke activiteiten, voorstellingen en emoties als materiële objecten - en kan dan ook niet uitsluitend tot de taal zelf beperkt blijven. Alledaagse communicatie veronderstelt gedeelde alledaagse kennis, en de onderzoeker die deze bestudeert zal steeds een beroep op zijn eigen alledaagse kennis moeten doen.⁵ Moeilijker wordt dat waar de onderzoeker een heel andere samenleving wil leren kennen dan die waarin hij is opgegroeid, bijvoorbeeld uit een ver verleden. Om verbale uitlatingen van leden van die samenleving te kunnen begrijpen, zal hij zoveel mogelijk contextuele kennis moeten zien te verwerven, - over sociale verhoudingen, manieren van arbeid, rituelen, gebruikte voorwerpen, picturale voorstellingen. Net als verbale uitlatingen, geven zij informatie over die samenleving, en al deze verschillende bronnen van informatie werpen licht op elkaar.

Contextuele kennis is bovendien onontbeerlijk, gaf ik in mijn stuk aan, als men wil komen tot verklaringen (pp. 99-100). Als men inzicht wil krijgen in hoe het komt dat mensen in bepaalde samenlevingen bepaalde 'betekenissen' hanteren, moet men deze in verband brengen met kenmerken van de samenleving die niet in termen van die betekenissen zijn weer te geven. Ook hier gaat Nijhof niet op in.

Tekstsociologie - de mogelijke argumenten nader bezien

Het wordt tijd de argumenten voor een tekstsociologie à la Nijhof nog eens wat systematischer te bezien. In verschillende passages van zijn beide *AST*-stukken zijn drie argumenten te vinden, die ik zal aanduiden als het principiële argument, het pragmatische argument en het afbakeningsargument.

1) Volgens het principiële argument bestaat menselijke kennis uitsluitend uit verbale interpretaties van de werkelijkheid, oftewel uit talige betekenissen; ergo: niet de werkelijkheid zelf, maar alleen verbale interpretaties van de werkelijkheid lenen zich voor empirisch onderzoek.

- 2) Volgens het pragmatische argument zijn taaluitingen 'betrekkelijk eenvoudig te beschrijven en met het eenvoudigste moeten wij sociologen misschien voorlopig maar volstaan' (paragraaf 3, laatste zin).
- 3) Volgens het afbakeningsargument bestaat het sociologisch objectgebied, het 'typisch sociale van de werkelijkheid', uit betekenissen, meer in het bijzonder uit talige betekenissen, en daartoe dienen sociologen zich dan ook te beperken.

Terwijl het tweede argument zou kunnen worden opgevat als een verbijzondering van het derde, zijn het eerste en het derde argument met elkaar in strijd. Het eerste, principiële argument impliceert dat ook natuurwetenschap maar een interpretatie te midden van andere, dus eigenlijk geen echte, empirische (d.i. voor Nijhof beschrijvende) wetenschap is; tekstsociologie is dan niet alleen de enige vorm van sociologie, maar zo ongeveer de enige vorm van wetenschap! Daarmee zou het afbakeningsargument vervallen. Omgekeerd, als dat laatste argument vooropstaat, als de tekstsociologie verdedigd wordt in termen van een nuttige afbakening van verschillende wetenschapsgebieden, dan hoeft niet moeilijk en diepzinnig gedaan te worden over een slechts via talige betekenissen te interpreteren en te construeren werkelijkheid in het algemeen. Het verwarrende is nu dat Nijhof weliswaar het meest expliciet voor het afbakeningsargument kiest, maar ook laat blijken het principiële argument niet te willen laten vallen. Het lijkt me daarom zinvol alle drie de argumenten nog eens de revue te laten passeren.

ad 1) Het principiële argument is verwant aan de Hegeliaans-idealistische redenering: alles wat wij van de werkelijkheid weten ligt besloten in onze geest, dus de werkelijkheid zelf is Geest. Kenmerkend voor dit type denken is een heilloze, steeds tot grote verwarring en verwardheid leidende gelijkstelling van kennis van de werkelijkheid (symbolische voorstellingen, interpretaties, geest, talige constructies, betekenissen) met de werkelijkheid waarop die kennis betrekking heeft. Deze gelijkstelling komt tot uitdrukking in zulke beweringen als dat de werkelijkheid 'geconstrueerd' is, en dat 'niet de objecten de woorden bepalen, maar de woorden de objecten' (Nijhof, paragraaf 1.2).

Wie wetenschap bedrijft, moet ervan uitgaan dat de kennis van de werkelijkheid beperkt is, maar ook is uit te breiden en te verbeteren, - en dat besef houdt in dat de werkelijkheid niet samenvalt met onze kennis daarvan. In de sociale wetenschappen is er de complicatie dat

kennis (ideeën, symbolische voorstellingen) ook object van studie is, behoort tot de te bestuderen werkelijkheid. Des te meer reden om het onderscheid duidelijk te stellen: de taal van de socioloog is niet dezelfde als de taal die hij bestudeert, zijn interpretaties van de sociale werkelijkheid moeten niet verward worden met de interpretaties van de door hem onderzochte subjecten.

Nijhof neemt enkele malen afstand van een alomvattend idealisme; hij erkent dat er een werkelijkheid bestaat onafhankelijk van 'talige betekenissen', bijvoorbeeld waar het de gevolgen van de Middeleeuwse pest betreft ('natuurlijk doodde de pest mensen'). Maar anderzijds toont hij de voor het idealistische denken zo kenmerkende verwarring van kennis en kennisobject als hij tussen neus en lippen opmerkt (paragraaf 2): 'Overigens begrijp ik niet goed waarom Wilterdink zich zo verzet als wordt voorgesteld de maatschappelijke werkelijkheid te onderzoeken als een geheel van interpretaties of lezingen als hij ook zelf van mening is dat kennis van de werkelijkheid bijna niet anders dan via interpretatie kan worden verkregen'.

De zin leest wat moeizaam, maar de implicatie is duidelijk: omdat de wetenschapsbeoefenaar (c.q. socioloog) interpreteert, moet hij de werkelijkheid ls een geheel van interpretaties opvatten. Dit is, het moge duidelijk zijn, een verkeerde redenering.

ad 2) Zoals gezegd, is het zeer de vraag of 'talige handelingen' zich 'betrekkelijk eenvoudig' laten beschrijven, zeker als het erom gaat op basis daarvan 'betekenissen' te onderkennen en weer te geven. Daar aan kan worden toegevoegd dat 'niet-talige' communicatieve handelingen (om ons te beperken tot handelingen die erop gericht zijn betekenissen over te dragen) niet perse moeilijker te beschrijven zijn: denk bijvoorbeeld aan gestandaardiseerd groetgedrag als handen schudden, zoenen, neuzen wrijven, salueren, de hoed oplichten, aan strak genormeerde collectieve ritens, aan ja knikken en nee schudden, aan glimlachen, aan applaudiseren. Deze en talrijke andere vormen van niet-verbale communicatie zijn ook onderzocht en beschreven, waarbij soms een handzaam gebruik is gemaakt van beeldmateriaal in de vorm van foto's of tekeningen.⁶

ad 3) Het afbakningsargument maakt Nijhof tenslotte tot zijn belangrijkste verdedigingslinie. De sociologie is pas een echte 'discipline', meent hij, als zij zich beperkt tot de studie van 'betekenissen', want die vormen het 'typisch sociale van de werkelijkheid'. Ik daarentegen zou een 'discipline-opvatting' van sociologie verwerpen en van

mening zijn dat de sociologie zich niet moet beperken tot het 'specifiek sociale'.

Hier moet om te beginnen iets worden rechtgezet. Ook ik ben geneigd de sociologie een 'discipline' te noemen en ook ik - wie niet - beschouw de sociale werkelijkheid (een minder omslachtige formulering voor 'het typisch sociale van de werkelijkheid') als haar objectgebied. Blijkbaar is hier sprake van verschillende opvattingen over de aard van de sociologische discipline en de aard van de sociale werkelijkheid.

Toch geeft de nadrukkelijkheid waarmee Nijhof spreekt van 'discipline' en 'het typisch sociale' of 'het specifiek sociale' wel een verschil in opvatting aan: hij wil de sociologie en haar terrein van studie zeer scherp afgrenzen van andere wetenschappen en andere gebieden (wélke dat zijn, is helaas niet zo duidelijk). Dat lijkt mij een verkeerd streven. De sociologie is er juist bij gebaat als zij haar grenzen niet te scherp trekt en open staat voor inzichten van andere wetenschappen, andere mens- en maatschappijwetenschappen vooral, maar ook de biologie. In het algemeen is het weinig vruchtbaar te streven naar precieze en vaste afbakeningen tussen wetenschapsgebieden, - ze corresponderen niet met grenzen in de werkelijkheid en talrijke problemen kunnen op die manier niet worden aangepakt. Dat geldt zowel voor de natuurwetenschappen, waar vakken als fysische chemie, biochemie, moleculaire biologie, astrofysica etc. bij een dogmatische afgrenzing van de moederdisciplines nooit tot ontwikkeling hadden kunnen komen, als voor de sociale wetenschappen, waarvoor de problemen nog minder in vaste vakken zijn in te delen.

De vraag waar het om draait is natuurlijk: is het zinvol, inzichtgevend, vruchtbaar, bevorderlijk voor de opbouw van wetenschappelijke kennis om het objectgebied van deze wetenschap, c.q. de sociologie, zó en niet anders te definiëren? Nijhof gaat op die vraag in feite niet in. Zijn gebrek aan argumentatie is des te vreemder omdat zijn voorstel zo drastisch afwijkt van wat sociologen in het algemeen willen en doen. Het impliceert bijvoorbeeld dat de twee meest spraakmakende sociologische werken die in 1989 in Nederland verschenen zijn, *Zorg en de staat* van Abram de Swaan en *Een tijd zonder werk* van Kees Schuyt en anderen, voor een groot deel geen sociologie mogen heten. Waarom mag dat niet? Omdat ze niet uitsluitend over de 'betekenissen' van de onderzochten gaan. Waarom moet een sociologisch werk uitsluitend daarover gaan? Omdat alleen 'betekenissen' het objectgebied van de sociologie, de sociale werkelijkheid, vormen. Waarom vormen alleen 'betekenissen' de sociale werkelijk-

heid? Omdat Nijhof dat poneert.

Het is dit axioma waar Nijhof telkens op terugvalt. Daarbij toont hij zich ongevoelig voor tegenargumenten. Als ik voorbeelden van kenmerken van de sociale werkelijkheid noem die niet tot de betekenissen of wij-perspectieven van de bestudeerde collectiviteit behoren, dan zegt Nijhof: dat reken ik niet tot de sociale werkelijkheid. Als ik aangeef dat mensen niet uitsluitend met elkaar verbonden zijn door uitwisseling van betekenisdragende symbolen, gaat Nijhof daar aan voorbij. Als ik centrale sociologische inzichten aanvoer die Nijhof met zijn tekstsociologie buitensluit (zoals het inzicht in onbedoelde sociale consequenties van menselijke handelingen), dan reageert hij met: 'er zouden toch ook bij sociologen gewoon dingen achterhaald kunnen raken?', zonder ook maar een schijn van argumentatie te geven waarom die inzichten 'gewoon' achterhaald zouden zijn. Zo komen we niet verder.

Ik zal daarom nog maar eens heel kort aangeven wat in de sociologie doorgaans onder de 'sociale werkelijkheid' wordt verstaan. Daarbij zal ik duidelijk proberen te maken (voorzover dat nog niet duidelijk was) dat 'talige betekenissen' niet als een apart terrein binnen die sociale werkelijkheid te isoleren zijn, laat staan daarmee gelijkgesteld kunnen worden.

Over de sociale werkelijkheid

Zoals de leerboeken vermelden, heeft het woord 'sociaal' in de sociologie een ruime betekenis: het staat voor wat mensen met elkaar verbindt, hun onderlinge betrekkingen, de manieren waarop ze van elkaar afhankelijk zijn, invloed op elkaar uitoefenen, met elkaar samenwerken en elkaar tegenwerken. Dit sociale, deze sociale werkelijkheid is het objectgebied van de sociologie. Bekende basisbegrippen waarmee dit terrein wordt aangegeven zijn bijvoorbeeld 'interactie' en 'interdependentie'.

Interactie - om dit begrip te nemen - omvat verbale communicatie, uitwisseling van 'talige betekenissen', maar bijvoorbeeld ook gebaren (zie boven), fysieke aanrakingen, uitwisseling van goederen, dreiging met en toepassing van geweldsmiddelen. Al dergelijke aspecten van interacties zijn niet van elkaar te isoleren; ze hangen zo nauw met elkaar samen dat ze zonder elkaar niet te begrijpen zijn.

Neem een eenvoudige interactie: het kopen van een brood in een bakkerswinkel. Verbale communicatie maakt hier doorgaans deel

van uit, maar niet-verbale handelingen eveneens (het pakken en overhandigen van het brood, het tevoorschijn halen en geven van geld, enz.). De verbale handelingen blijven onbegrijpelijk, betekenisloos als ze niet in verband met de niet-verbale handelingen en de interactionele *setting* worden gezien. Of anders gezegd, de interpretatie van de verbale handelingen - het onderkennen van betekenis - is afhankelijk van de niet-verbale handelingen die deel uitmaken van dezelfde interactie en van de omgeving waarin deze plaatsvindt. Het is geforceerd en misleidend om de verbale aspecten van interacties eruit te lichten en als een apart terrein af te perken, en dit vervolgens tot hét objectgebied van de sociologie te bombarderen.

Interacties hebben vaak gevolgen die geen van de deelnemers beoogd of voorzien had. Interacties maken voorts deel uit van ruimere sociale verbanden - ketens van interactie of interdependentie - die de betrokkenen elk voor zich maar voor een beperkt deel kunnen overzien en slechts in beperkte mate beheersen. De sociale werkelijkheid valt, met andere woorden, niet samen met de intenties en de ideeën, de 'betekenissen' van de mensen die met elkaar die werkelijkheid vormen. Sociologen hebben tot taak om vanuit een 'zijperspectief' juist ook kenmerken van het sociale leven te analyseren die deze betekenissen te buiten gaan.

Deze summier opmerkingen houden uiteraard niet in dat de sociale werkelijkheid bestaat uit 'dingen'. Ik voel mij verplicht dit expliciet te vermelden, omdat Nijhof mij de opvatting toeschrijft dat ik de sociale werkelijkheid wel als zodanig zou opvatten, een indruk die hij versterkt door 'dingen' tussen aanhalingstekens te zetten. Maar nergens in mijn kritiek heb ik dat woord gebruikt. Met reden, want mensen, menselijke gedragingen, interacties, interdependenties - om enkele basistermen te noemen waarmee de sociale werkelijkheid kan worden omschreven - zijn geen 'dingen'. Dat neemt natuurlijk weer niet weg dat heel veel 'dingen' belangrijk zijn in het sociale leven, bijvoorbeeld als bronnen van macht (denk aan wapens) of als middelen tot prestige.

Hoe komt Nijhof er nu bij dat ik het sociale leven zou opvatten als een verzameling dingen? De enige reden die ik kan bedenken is dat hij uitgaat van een ontologische tweedeling van betekenissen en dingen, een variant van de klassieke oppositie van geest en materie. Als ik kritiek lever op de constructionistische verzelfstandiging van de categorie 'betekenissen', dan moet ik wel - denkt Nijhof vermoede-

delijk - een materialist zijn in de ouderwetse metafysische zin, iemand voor wie de realiteit alleen uit dingen bestaat. Zo eenvoudig ligt het dus niet. Juist als het gaat over de sociale werkelijkheid die mensen met elkaar vormen, blijkt met de klassieke filosofische dichotomie niet gewerkt te kunnen worden.

De ontoereikendheid van Nijhofs benadering wordt m.i. treffend geïllustreerd door de manier waarop hij enkele voorbeelden bespreekt. De bewering 'In Nederland woonden in 1920 ruim 6,8 miljoen mensen' is voor hem op zichzelf sociologisch niet relevant, maar alleen voorzover mensen er bepaalde betekenissen aan hechten; vervolgens gaat hij (paragraaf 3) speculeren over wat de uitspraak anno 1920 zou hebben kunnen betekend en wat daarvan de gevolgen zouden kunnen zijn geweest (bijv. emigratie). Hier moet ik Nijhof corrigeren: In 1920 had de geciteerde uitspraak geen betekenis, want werd hij niet gedaan. Wel verschenen er misschien berichten in kranten in de trant van 'Thans telt de bevolking van ons land ruim 6,8 miljoen zielen'. Maar goed, waar het om gaat is, of een dergelijke *mededeling* een sociaal gevolg zoals emigratie zou kunnen hebben gehad. Erg waarschijnlijk is het niet: voorzover het bevolkingcijfer van 6,8 miljoen wees op bevolkingsdruk, was het die druk - in concreto bijvoorbeeld landgebrek - en niet de mededeling over dat cijfer die mensen aanzette tot emigratie. Nijhof kan hier overigens helemaal geen uitspraken over doen, want emigratie valt als 'niet-talig' gedrag buiten zijn tekstsociologische vizier.

Nog gewrongener is de manier waarop Nijhof het andere voorbeeld behandelt, de oorzaken en gevolgen van epidemieën. Voor een sociologische of historische benadering daarvan is biologische kennis totaal irrelevant, meent hij. Gelukkig denken sommige historici daar anders over, want anders was een studie als McNeill's *Plagues and Peoples* nooit verschenen. Uit dat werk blijkt dat gebruikmaking van moderne biologische kennis over de oorzaken van epidemieën juist ook het inzicht in de *maatschappelijke* achtergronden ervan vergroot: epidemieën konden pas ontstaan bij de ontwikkeling van bepaalde bevolkingsconcentraties en verbreidden zich door vergroting van afhankelijkheidsnetwerken, meer specifiek de opening van nieuwe handelsroutes. De gevolgen waren behalve in het massale sterven en de bevolkingsachteruitgang gelegen in een aantasting van gevestigde maatschappelijke instituties, met als dramatische voorbeelden de radicale transformatie van Zuid Amerikaanse samenlevingen na de Spaanse verovering en de feodale crisis in West-Europa in de veer-

tiende eeuw. Voor Nijhof is dit echter allemaal sociologisch (en historisch) irrelevant.

Tenslotte

Een debat als dit werkt bijna onvermijdelijk polariserend. Ik heb geen moeite gedaan mijn bezwaren tegen Nijhofs benadering te verhullen of af te zwakken, omdat ik ervan overtuigd ben dat die benadering een doodlopende weg is, niet alleen voor de sociologie in het algemeen, maar ook als specialisatie binnen de sociologie.

Hiermee wil ik niet zeggen dat iedere 'tekstsociologie' (over de naam valt te twisten) zinloos en verwerpelijk is. Een sociologie die zich speciaal toelegt op de bestudering van 'teksten' of 'vertogen', die systematisch probeert continuïteiten en veranderingen daarin vast te stellen en te verklaren, is heel wel denkbaar, en kan ook interessante resultaten opleveren, - mits zij zich niet dogmatisch afsluit van de rest van de sociologie. Het kan daarbij zelfs dienstig zijn zich drastische beperkingen op te leggen door een groot deel van de potentieel relevante werkelijkheid 'tussen haakjes te plaatsen' en - zoals in de kennisociologie gebruikelijk is - tegenover de bestudeerde ideeën een agnostisch, relativistisch standpunt in te nemen. Ook hier geldt echter dat ieder dogmatisme tot de duivel voert. Het is begrijpelijk dat beoefenaren van een bepaalde (sub)discipline, bijvoorbeeld de medische sociologie, zich willen profileren ten opzichte van een andere, concurrerende discipline, bijvoorbeeld de medische wetenschap, en op grond daarvan beklemtonen dat zij met de resultaten van die andere wetenschap niets te maken hebben. Maar een minder exclusivistische houding, waarin de resultaten van verschillende wetenschappen eerder als elkaar aanvullend dan als elkaar uitsluitend worden gezien, is uiteindelijk vruchtbaarder.

Oogkleppen kunnen, net als taboes, een functie hebben: ze kunnen richting aan het handelen geven en een oplossing bieden voor keuze-problemen. Maar als dragers van deze oogkleppen daaraan bijzondere inzichten menen te ontleen en anderen tot dezelfde blikvernauwing gaan oproepen, is contra-kritiek geboden.

Noten

- 1 Alleen nog deze toevoeging: dat Nijhof Bram Kempers opvoert als iemand die geschilderde voorstellingen 'beschrijft' is strijdig met Nijhofs eigen uitgangspunt dat alleen taaluitingen zich voor beschrijving lenen.
- 2 Sterker nog, Nijhof wil zelfs niet beweren dat de uitspraak 'onbewezen' is. Anderzijds meent hij (in 1.1) dat het hier geen beschrijving betreft. Kan een uitspraak die waar en bewezen is, tegelijk niet beschrijvend zijn?
- 3 Daarmee is natuurlijk nog maar heel summier aangeduid wat 'betekenis' betekent. Het begrip wordt op diverse manieren omschreven, zoals C.K. Ogden en I.A. Richards al in 1923 in *The Meaning of Meaning* lieten zien. Met de aanduiding in de tekst wordt afstand genomen van een 'referentiële' benadering volgens welke de betekenis van een woord of zin besloten ligt in datgene waar het woord of de zin naar verwijst; probleem hiermee is o.a. dat woorden en zinnen niet altijd op empirische verschijnselen betrekking hebben. Anderzijds is ook een zuiver mentalistische definitie niet bevredigend, ten eerste omdat opvattingen, voorstellingen etc. gevoed worden door empirische waarnemingen (vgl. verderop in de tekst), ten tweede omdat betekenissen in interacties worden gevormd, getoetst, gewijzigd en gespecificeerd.
- 4 Naar behavioristische opvatting kan de betekenis van een uitspraak worden gedefinieerd als de waarneembare reacties die die uitspraak teweegbrengt; vgl. bijv. Roger Brown, *Words and Things* (New York 1958), pp. 93-102. Voordeel van die definitie boven Nijhofs voorstel is dat hiermee ook niet-verbale reacties in beschouwing kunnen worden genomen. Maar verder roept zij soortgelijke bezwaren op.
- 5 Misschien ten overvloede: die kennis is niet vanzelfsprekend juist. De onderzoeker doet er goed aan afstand te nemen van zowel zijn eigen alledaagse kennis als die van anderen. Dat wil echter niet zeggen dat hij - zoals etnomethodologen - in het andere uiterste moet vervallen en er bij voorbaat van uit moet gaan dat alledaagse kennis louter een constructie is die niets met de empirie te maken heeft.
- 6 Naar niet-verbale communicatie is onderzoek verricht door sociaal-psychologen, ethologen, antropologen, sociologen en historici. Zie bijvoorbeeld R.A. Baron & D. Byrne, *Social Psychology* (Boston etc. 1984), pp. 41-54; M.R. Key (ed.), *The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication* (The Hague 1980); I. Eibl-Eibesfeldt, *Ethology* (London 1980), pp. 418 e.v.; John Heritage & David Greatbatch, 'Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences', *American Journal of Sociology*, 1986, pp. 110-157.